

Válasz Körmendi Tamásnak, Szovák Kornélnak és Zsoldos Attilának

Tisztelt Bírálóim!

Először is – és ez ebben az esetben nem csak az opponensi jelentésekre adott disszerensi válaszoknál megszokott közhely – őszintén szeretném megköszönni, hogy mindhárman támogatták disszertációm védeésre bocsátását, és azt, hogy mindhárman találtak benne olyan tartalmi elemeket, amelyekkel egyetértettek. Még inkább köszönöm hogy olyan kérdéseket, szempontokat is felvetettek bírálatukban, amelyek gondolkodásra, az egyes részkérdések újbóli átgondolására készítettek.

Előjáróban szeretném megköszönni, hogy bírálóim felhívták a figyelmemet a szövegben maradt nyilvánvaló tévedésekre, hibákra, következtelenségekre, magyartalanságokra, és sajnos képzavarokra is. Már e helyen jelezni szeretném, hogy opponenseim ezen megjegyzéseit ellenvetés nélkül elfogadom. Mentségem legfeljebb az lehet, hogy annyiszor olvastam már beadás előtt a saját írásomat, hogy a végén már kezdtem vele megelégedni. A hibákat természetesen javítani fogom, ill. a hibás szövegrészeket átalakítom vagy törlöm.

Ugyancsak köszönöm és elfogadom opponenseim megjegyzéseit, amelyekben korrigálják néhány megállapításomat,. Itt elsősorban Zsoldos Attilának a hercegi pénzverés helyével, Szovák Kornélnak a százdi alapító levéllel, a *rex* értelmezésével, a levirátussal, Vazul megvakításával, Caritas apácával kapcsolatos, valamint Körmendi Tamásnak a Guden-féle adományt, a *regnum*, *bona regni* értelmezési lehetőségeit és határait, a centrális helyek elnevezését, Esztergomot érintő tanácsaira gondolok. Ugyanebbe a körbe tartozik Zsoldos Attila és Szovák Kornél megjegyzése Dömössel kapcsolatban. Körmendi Tamásnak külön is szeretném megköszönni, hogy értékes filológiai értelmezési javaslattal állt elő a buzási zsákmányfelosztás pontos körülményeit elmondó, reménytelenül romlott krónikaszöveggel kapcsolatban. A krónikahely értelmezését szigorúan hipotézisként fogalmaztam meg, bár – nem tagadom – Géza sajátos „megfenyítése” az osztozkodás rendjének átalakításával tökéletesen illeszkedik a dolgozat alaptéziseihez. Köszönöm Szovák

Kornélnak, hogy figyelmeztetett Kálmán esetleges testi hibájával kapcsolatos tévedésekre. Magam is úgy gondolom, hogy Kálmán testi hibájának emlegetése erkölcsi hiátust takar, mely nézetem szerint esküszegésére vezethető vissza, a vitatott szövegrészt javítani fogom.

Hálás vagyok Szovák Kornélnak, hogy felhívta figyelmemet arra, hogy bár sikerült eltávolodnom munkámban a formális jogszemlélettől, magam is belesétáltam a magam állította csapdába azzal, hogy archaikus viszonyokat itt-ott modern kifejezésekkel írtam le. Ezeket igyekeztem kerülni, ám úgy tűnik, nem jártam teljes sikerrel. Mentségemre szolgáljon, hogy nem könnyű archaikus tartalmakat olyan korhű denotátummal illetni, amely a mai nyelvben is érthető, és mégis pontosan adja vissza a fogalom értelmét. A kifogásolt kifejezések helyett természetesen igyekszem majd megfelelőbbet keresni, illetve mások által már bevezetett fogalmakat alkalmazni.

Mindazonáltal opponenseim több olyan kérdésben ellenvéleménnyel éltek, amelyek a disszertáció lényegi tézéseit érintik. A továbbiakban ezekre szeretnék reagálni. Válaszomat nem az egyes bírálatok mentén tagolom, hanem a dolgozat tematikai szerkezetének megfelelően a munka bevezető fejezeteivel, illetve első és végül második részével kapcsolatos kritikákra, ellenvetésekre, javaslatokra térek ki.

Szovák Kornél jegyzi meg opponensi véleményében, hogy a térbeli vertikum oltárán feláldoztam a dinasztikus konfliktusok vizsgálatának kiterjesztését a 12-13. századra. Teljes mértékben igazat kell adnom opponensemnek abban, hogy a Kálmán utáni időszak, illetve akár a 13. század második felében történtek nem lettek volna érdektelenek az értekezés általános célkitűzései szempontjából. Ezzel a dilemmával, bár kétségtelen, hogy dolgozatomban külön nem tértem ki rá, már a vállalkozás „tervezési szakaszában” szembesültem. Kezdetben az tűnt kézenfekvőnek, hogy a szimbolikus kommunikációt és az emberi kapcsolatokat meghatározó elveket egy hosszabb időtávon, csak a magyar viszonyokra alkalmazva vizsgáljam. Feltehető, hogy ez az eljárás sem tartogatott volna kevesebb veszedelmet, mint az, amely mellett végül döntöttem, ám vitathatatlan, hogy nem vágta volna el Kálmán koránál az események tárgyalását. Azonban semmiképp nem szerettem volna lemondani a regionális összehasonlító elemzésről, amely abban az esetben, ha kitolom a disszertáció időbeli határait, jelentősen, sőt vélhetően vállalhatatlanul megnövelte volna a munka terjedelmét, és ráadásul összehasonlíthatatlan szerkezeteket kellett volna bemutatnom (12-13. századi Morvaország, Piast-részfejedelemségek, illetve a 12-13. századi Magyarország). Ezért döntöttem úgy, hogy a 11. századi királyi hercegség

felszámolásához kötöm a disszertáció felső határát, s ehhez jó támpontot kínált a 12. század második évtizede, a morva fejedelemségek végleges alávetése, illetve III. Boleszláv 1138. évi végrendelete. A választott kronológiai határok tehát sem Magyarországon, sem másutt nem jelentik sem a konfliktusok, sem a személyes kapcsolatokból fakadó nézeteltérések végét, ezeknek csak egy, – ám az investitúraharc első szakasza, a dukátus felszámolása, valamint a Piastok és a Přemyslidák jó összehasonlítási alapot kínáló ügyei miatt – jól lehatárolható szakaszát mutatják be.

Bírálóim közül Zsoldos Attila kifogásolta és elutasította, Körmendi Tamás merész gondolatként jellemezte, hogy megtagadom a területiséget a 11. századi hercegségtől. Előljáróban rögtön bocsánatkéréssel tartozom: nyilván az én hibám, hogy a disszertációban nem tudtam kellően világosan megfogalmazni, mire gondoltam pontosan. Azt ugyanis máris e helyen le szeretném szögezni, hogy nem állt szándékomban megvonni a 11. századi hercegségtől annak területiségét, tehát nem gondolom azt, hogy a hercegek ne rendelkeztek volna területi hatalom felett is, bár dolgozatom végén be kellett ismernem, hogy magam sem tudom megmondani, hogy pontosan milyen területre terjedt ki a dukátus. Áthidaló megoldásként állítottam, hogy legalábbis közvetlen források segítségével az a területi szerkezet nem mutatható ki, amelyet – és itt véleményem kétségtelenül eltér az uralkodó felfogástól – elsősorban Györffy György és Kristó Gyula dolgozott ki, s amelynek leglényegesebb eleme az, hogy a dukátusi országrészek két vagy három központ körül létrejőve, teljesen elkülönültek a mindenkori király által uralt és igazgatott területektől. Az általam felvázolt modell inkább kiterjeszti a dukátus területi határait, mivel felfogásom szerint a hercegi hatalom egyharmad arányban kiterjedt mind a hatalommegosztásra, mind az országnak a királyi hatalom által uralt területére, ám nem különült el egyértelműen a mindenkori király által uralt területektől, viszont mindennek ellenére a magyar hercegi hatalom abban az esetben, ha nem volt konfliktus a megegyezésben résztvevők között, komoly hatáskörökkel rendelkezett. A kelet-közép-európai „dukátusokat” tehát egy olyan függvényrendszerben képzeltem el, amelynek egyik tényezője a kristálytisztán látszó területi különkormányzat, másik pedig az önálló és tényleges súlyt képviselő hatáskörök. Ebben a rendszerben az Árpádoknak tényleg több súlyt adtam a hatáskörök oldalán, ilyen értelemben tehát tényleg kevesebb jelentőséget tulajdonítottam területi hatalmuknak. Azt viszont magam sem vitattam, hogy voltak olyan vármegyék, ahol feltehetően a herceg emberei lehettek a várispánok, de ebből még véleményem szerint egyértelműen nem következik, hogy az érintett megyék egy különálló területiséggel rendelkező országrészhez tartoztak volna (bár a kevés

rendelkezésre álló forrás miatt természetesen ezt sem lehet kizárni). Arra, hogy a krónikakompozícióban megőrzött egyharmad-kétharmad arányú hatalommegosztás mindenre kiterjedhetett, amit a dinasztia uralma alá tudott hajtani, a disszertációban tárgyalt buzási zsákmányfelosztás ad támpontot. Függetlenül ugyanis a krónikahely szövegének romlott állapotától, nem lehet kétséges, hogy itt pontosan attól a modelltől tértek el a felek, amely az alapja volt az együttműködésüknek, az egyharmad-kétharmad arányú hatalommegosztástól.

A fent írtaktól függetlenül természetesen el kell ismernem, hogy véleményemet részben *argumentum e silentio*, részben pedig a szomszédos dinasztiák, illetve a Merovingok és Karolingok, valamint a Liudofingerek történetéből vett analógiák alapozzák meg. Ami az elsőt illeti, ismét hivatkoznom kell arra, hogy sem a krónikakompozíció nem mondja el, kinek mi jutott András és Béla osztozkodásakor, sem más közvetlen forrás nem szól erről. Opponenseim közül Zsoldos Attila a krónika hallgatását a dukátus pontos helyéről és szerkezetét adó helyeiről úgy értelmezte, hogy miután ez a fajta hatalommegosztási modell a 12. században, ellentétben a Piastokkal és a Přemyslidákkal, Magyarországon nem tudott gyökeret eresztetni, az egész kérdés kikerült krónikások érdeklődési köréből. Ezzel szemben Körmendi Tamás azzal magyarázza a 88. fejezetben olvasható állításokat, hogy a Béla-ág érdekeit képviselő krónika Géza hatalomra jutása után nem volt érdekelt abban, hogy bemutassa: a mogyoródi győző eredetileg alárendelt helyzetben volt Salamonnal szemben. Az előbbi megállapítással szemben legfeljebb annyi hozható fel, hogy a 88. krónikafejezet legkorábbi keletkezését általában Szent László korához szokták kötni. E helyen Szóvák Kornél kérdésére is válaszolva, én azért nem tartottam lehetetlennek, hogy a fejezet akár Kálmán-kori keletkezésű lehet, mert a háborúkra és viszálykodásokra való utalás (nyilván nem kizárólagosan) arra enged következtetni, hogy a 11. századi trónharcok végének ismeretében írhatták. Bárki is írta tehát a szöveget, egy olyan környezetben kellett működnie, ahol szükségszerűen pontosan tudni lehetett, hogy milyen területekre terjedt ki az a dukátus, amelyet Géza fogadott el 1063 után, illetve Álmos kapott 1095 körül. Körmendi Tamás értelmezésével kapcsolatban elmondható: lehet, hogy ilyen „politikailag korrekt” megfontolások vezérelték a krónikaírókat, bár ebben az esetben, felteszem: hiba lett volna pont az egyharmadnyi hatalomra/országészre hivatkozni. Így ugyanis rögtön kiderült volna, hogy története igazi hősei jelentéktelenebbek voltak I. Andrásnál és Salamonnál. Mindemelllett a Piastok és Přemyslidák történetéből hozott – nyilván nem kötelező érvényű, bár közeli, és dolgozatomban érvelésem szempontjából fontos – analógiák arra mutatnak rá, hogy a lengyel és cseh fejedelmek nemcsak pontosan számon tartották a felosztott területeket, hanem állandóan el akarták foglalni egymás birtokait, ami azt bizonyítja, hogy ezek (el)birtoklásának

kulcsszerep jutott a cseh és lengyel uralkodóházon belüli vitákban. Mivel a Karoling-kortól kezdve ott, ahol ténylegesen területeket osztottak meg, történjen ez akár végrendeletben, akár valamilyen megegyezésben, az ügyek kényes természete és akár generációkra is kiható érvénye miatt is megnevezték a felosztott területeket, értetlenül álltam az előtt, hogy miért nem tették ezt meg az Árpádok. Így más konkrét forrás hiányában én itt arra következtettem, hogy a krónikakompozíció pontosan fogalmazott, amit a buzási osztozkodás is megerősít: azaz egy általános érvényű, a királyi hatalmat, és vélhetően a belőle fakadó materiális javakat is egyharmad-kétharmad arányban osztották meg. Ehhez a modellhez egészen addig vissza lehetett térni, amíg ezt a megállapodásokban résztvevők egymáshoz való viszonya lehetővé tette. Másrészt persze igazat kell adnom Körmendi Tamásnak és Zsoldos Attilának, hiszen kétségtelenül rendelkezünk közvetett forrásokkal, melyek segítségével, jellemzően visszamenőleg rekonstruálható a dukátusnak a király által birtokolt területektől független léte, tehát tényleg lehet, hogy érdekesebb (lett volna) úgy fogalmazni: közvetlen források alapján nem tudjuk lokalizálni a dukátus területét. Örömmel értek egyet továbbá Zsoldos Attilával abban, hogy a dukátus egy hatalomgyakorlási technika is, egy olyan intézmény, amely néha betöltetlen maradt. A köztünk kialakult véleménykülönbség, nézetem szerint, elsősorban abból fakad, hogy én ennek az intézménynek a lényegét elsődlegesen a dinasztia tagjai közötti együttműködés létében, minőségében, megbomlásában, s ennek következményeiben látom, és – hangsúlyozottan az összehasonlító elemzések fényében, és természetesen nem zárva ki a tévedés lehetőségét – megfontolandónak tartom, hogy ez az együttműködés nem két egymástól elkülönült területen történt meg. Ennek az együttműködésnek a mentén értelmeztem a pénzverés kérdését is, azaz nem zárom ki annak lehetőségét, hogy a hercegek mindenkorai pénzverési joga nem elsősorban a területi hatalmuknak, hanem az ország feletti uralomban betöltött pozíciójuknak járt ki, bár ebben az esetben – el kell ismernem – a mindenkorai királyi hatalomnak olyan helyzetben kellett lennie, hogy összeveszés esetén meg tudja akadályozni az önálló hercegi pénzverde működését. A tisztánlátáshoz, s egyben állításaim alátámasztásához, illetve megcáfolásához hasznos lenne, ha pontosan lehetne definiálni a *ducatus* szó jelentését, amely – és erre magam is hivatkozom a dolgozatomban – területi értelemben és a szó hatalmi pozíciót jelölő értelmében is használatos volt. Ahhoz nem férhet kétség, hogy az eseményeket elmondó krónikában hivatkoznak rá területi értelemben, ahova el lehet menni, másutt a kifejezés a dukátust inkább tisztség, méltóság értelemben használja. A Névtelen Császárkrónika például, amelyből kiderül, hogy 1108-ban miért és hogyan panaszkolta be Álmos bátyját V. Henrik király előtt, kifejezetten arra hivatkozott, hogy Álmost a dolgaitól/vagyonától/birtokaitól, illetve a dukátustól fosztotta meg Kálmán

(*spoliatus tam rebus quam ducatu* – MGH SS VI., 242.). Én úgy vélem, hogy itt a magánbirtokokról és a hercegi méltóságról, meg nyilván a hozzá tartozó valamiféle területi hatalomról lehetett szó, ám úgy tűnik, hogy amennyiben elfogadjuk azt, hogy a Névtelen Császárkrónikában olvasható hír Álmos elmondása alapján keletkezett, akkor arra következtethetünk, hogy a dukátus egyben egy pozíciót is jelentett, amely a király utáni legfontosabb és tisztség volt az országban. Nyilvánvaló azonban, hogy mint általában, ebből a forrásszövegből sem derül ki egyértelműen, hogy mi volt a dukátus, és területileg mire terjedt ki; annyi bizonyos, hogy tisztség és terület értelemben is használatos volt.

Végül itt kell kitérnem Zsoldos Attila ellenvetéseire azzal kapcsolatban, hogy Nyitra és Bihar lehetett-e eredetileg és később is a Vazul-ág magánbirtoka. Itt magam is kérdőjelet tettem a mondatba, és feltételes módot használtam a továbbiakban, találgatásomnak oka pedig a forráshiány. Opponensemnek természetesen igaza van, s magam is egyetértek azzal, hogy már amennyiben egyáltalán lehet 11. századi körülmények között a magán- és nem magánbirtokok között bármilyen különbséget tenni, akkor az a felettük való rendelkezési jog mikéntjében keresendő. El kell ismernem, hogy Nyitra és Bihar várispánsági központ volt, tehát ezt a megjegyzésemet át fogom gondolni.

A dukátus területi szerkezetével kapcsolatban leírt gondolataimmal kapcsolatban Szovák Kornél és Körmendi Tamás is kitért a püspöki központok kérdésére. Szovák Kornél hívta fel a figyelmet a püspökök királyi vagy hercegi kötődésére, Körmendi Tamás pedig figyelmeztetett a püspökségek feletti királyi és nem pusztán uralkodói rendelkezési jogra. Természetesen mindkét opponensemvel egyetértek. A püspökök, miként ezt Dezső püspök és Mór püspök szereplése is bizonyítja, nem egyszer békéltetőként, mediátorként léptek fel az uralkodóház vitáiban, másszor pedig nyíltan vagy burkoltan, odaálltak valamelyik fél mellé. Azt, hogy a püspöki székhelyek (Bihar kivételével) nem jelennek meg a hatalommegosztási modellben, elsősorban azért tartottam lényegesnek, mert ezek függetlenül a püspök és a mindenkor király különleges viszonyától, központi helyként is meghatározó szerepet játszottak, miként azt a Piastok és a Přemyslidák országmegosztási gyakorlata is alátámasztja, így továbbra is meghatározónak vélem, hogy semmilyen formában nem tűnnek fel a hatalommegosztásban. Köszönöm Szovák Kornélnak a figyelmeztetést Somogyvár és a Szent Egyed Kultusz kapcsán. Magam is úgy fogalmaztam (127. o.), hogy László már királyként és Salamon halála után alapította a monostort. Ezen a helyen pont azt kívántam bizonygatni, hogy nem mutathatók ki összefüggések a személyes okokból gondozott szentkultusz és a dukátus vélt vagy valós területei között. Ugyanide kívánczik Zsoldos

Attila egyik megjegyzésére adandó válaszom is: magam is úgy gondolom, hogy László temetkezési helye a bihari püspökség székhelyváltásával függ össze. E helyen csak annyi volt a célom, hogy rámutassak: ő, ellentétben a többi néhai herceggel, legalább földrajzilag a dukátus egyik központja közelében temetkezett.

Körmendi Tamás Rokay Péter krónikatanulmányát firtató kérdésére válaszolva be kell vallanom, hogy itt sajnálatos módon, figyelmetlenségemre visszavezethetően kimaradt egy mondatrész a szövegből. A mondat eredetileg úgy hangzott volna, hogy „Rokay Péter véleménye szerint” interpoláció eredménye a több herceg emlegetése. Célom itt elsősorban az volt, hogy bemutassam: lehetett több herceg is egyszerre, mert a *dux* tágabb értelemben urat jelentett, és valószínűleg az uralkodócsalád tagjait jelölték vele, tehát csak egy olyan herceg van, akit bevonnak az uralomba, ám a többit is *dux*nak hívják. Rokay Péter munkásságát nem tisztem megítélni, különösen nem egy olyan írásban, melyben éppen *in propria persona* védekezem, ám opponensem kérdésére válaszolva annyit szeretnék megjegyezni, hogy számomra nem tűnik megalapozottnak az a módszer, ahogy az újvidéki történelemprofesszor szétválogatta és kezelte a krónikakompozíció szövegrétegeit.

Ami a területi hatalommegosztás kezdeteit illeti, Szovák Kornél jegyezte meg: nem meggyőző a lengyel és cseh anyag alapján állítani, hogy korábban, mármint a krónikakompozícióban jelölt „*prima huius regni divisio*” előtt, nem került sor országmegosztásokra. Én ebben a kérdésben már korábban is Kristó Gyula professzor elméletét tartottam elfogadhatónak. Az tagadhatatlan, hogy a régebbi és újabb cseh, lengyel és szlovák történetírás szereplőinek többsége, ahogy ezt a munkámban idéztem is, abba az irányba hajlik, hogy lehettek korábban is területi hatalommegosztások a dinasztia tagjai között. Forrással ezt azonban még senki nem tudta alátámasztani. Ezért szokták a 11. század közepén, végén létrejött osztozkodásokat a dinasztiai felemelkedése előtti időkhöz kötni. Ez persze különösen a cseh és lengyel kultúrtörténeti vetélkedés kontextusában egyfajta szinte vallásos hit kérdése is, melynek középpontjában az áll, hogy a Nagy-morva Birodalomból csak a cseh(szlovák) államiság nőtt-e ki, vagy a Piast-monarchia gyökereit is oda lehet-e visszavezetni, illetve, hogy volt-e befolyással az utóbbi keletkezésére a „nagy-morva hagyomány”. Ehhez a vitához kapcsolódnak a dinasztia által a kezdetektől fogva birtokolt országrészekről szóló elméletek. Én soha nem hittem Ómorávia „állami szerepében”, és hihetőbbnek gondolom azokat az elképzeléseket, így Kristó Gyula professzor tételét is, melyek szerint az országmegosztások (legyenek azok bármilyen jellegűek) a dinasztiai

hatalomra jutása utáni évtizedeknek a következményei. Erről győzött meg az ország- és hatalommegosztásokról szóló egyezségek 1048-1097 közötti feltűnése is a forrásokban.

A dolgozat második részével kapcsolatos bírálatok kapcsán először az *amicitia* fogalmára kell kitérnem, amellyel kapcsolatban Szovák Kornél fogalmazott meg kritikai észrevételeket. Az *amicitia*-fogalom a 11. századra történő leszűkítésével kapcsolatban tény, hogy megfelelő kompetencia hiányában nem tértem ki a disszertációban Marcus Tullius Cicero *Laelius de amicitia* című dialógusára, melyben a kiváló jogtudós meghatározta és megmagyarázta a görög irodalomban és filozófiában már korábban is létező barátság-fogamat. Scipio és Laelius barátsága tanúbizonyságul szolgál arra, hogy az *amicitiának* már a római irodalomban is volt olyan értelmezése, amely a politikai érdekszövetségen túl vagy éppen emellett érzelmi köteléknek tekintette a barátságot. Ilyen értelemben tehát az *amicitia* kortalan fogalom, és nem hogy Kálmán korában, hanem a mai napig sem veszítette el az értelmét, azaz politikai, társadalmi, emberi viszonyokat – nézetem szerint – komolyan befolyásolják az emóciók, így baráti, ellenséges és egyéb érzések. Az antik *amicitia*-fogalom a keresztény egyház közvetítésével beleolvadt a keresztény teológiába, illetve szükségszerűen a politikum nyelvébe is, és tágabb értelemben a társadalmi kapcsolatok egyik szervezőelemévé vált. Ráadásul a latin kultúrájú középkorban szinte minden közösségre érvényes volt: a késő középkori céhekre ugyanúgy vonatkozott, mint a *coniuratiokra*, *confraternitasokra*, vagy éppen a szerzetesekre. A barátság kérdése a magyar középkorról fennmaradt más, későbbi történetekben is előbukkan, így P. Mester gesztájában is a Ménmaróttal folytatott „tárgyalás” kapcsán (*sicut amicus amico...*). Ettől függetlenül azonban a dolgozatban bemutatott *amicitia*-fogalom alkalmazható egy korszaknak, a Karoling-korban kialakult társadalmi rend 11. századi válságának a leírására is, amelynek első jelei már II. Henrik uralma alatt megjelentek, III. Henrik idején megsokasodtak, majd VII. Gergely és IV. Henrik viszonyának végzetes megromlása miatt a „szélesebb közvélemény számára” is egyértelművé váltak. Tehát – úgy vélem – ilyen értelemben a disszertációm egyik legfontosabb alapfogalmának jelentése és használata leszűkíthető a 11. század második felében történt események leírására is.

Részben el kell fogadnom opponensem másik, az *amicitia* fogalma okán kifejtett kritikáját: a krónikakompozícióban szó szerint tényleg nem fordul elő a terminus. Azonban tartalmi elemeit: a szeretetet, a megegyezést, a konfliktus felszámolására való törekvést, a visszatérést az eredeti állapothoz, több helyen is (pl. 88. krónikafejezet, 97. krónikafejezet) viszontlátjuk. A krónikán kívül az *amicus amicis*, *inimicus inimicis* toposz szerepel IV.

Henrik Álmoshoz írott levelében, és számos alkalommal ötlik szemünkbe Gallus Anonymus vagy éppen Prágai Kozma krónikájában. Némileg hasonló a helyzet az eskükkal és esküszegésekkel kapcsolatban. Vitathatatlan ugyanis, hogy nincs a forrásokban ugyanannyi konkrét utalás eskükre, vagy éppen azok megszegésére, mint amennyit feltételeztem. Ezzel természetesen a munka megírásakor is tisztában voltam, és annak ellenére vállaltam az eskük-escüszegések vizsgálatát, hogy néha a konkrét szöveghelyek hiányát csak feltételezésekkel és analógiákkal tudtam pótolni. Hasonló a helyzet a Gallus-geztának azon helyével, ahol a szerző arról értekezik, hogy III. Boleszláv Szent Istvánt és Szent Egyedet látogatta meg, s melyből én arra következtettem, hogy a lengyel fejedelem Szent István sírjánál találkozott Könyves Kálmánnal. Teljesen igazat kell adnom továbbá opponensemnek a *magna dilectio* ügyében. Itt ugyanis helyesebb lett volna úgy fogalmazni, hogy a kifejezés feltűnése a szövegben egyik jele annak, hogy a felek a a jó viszony helyreállítására törekedtek.

E helyen kell kitérnem a királyok és a hercegek közötti egyenlőség kérdésére is, mely tételmet Zsoldos Attila illette kritikával. Az természetesen vitán felül áll, hogy a felszentelés hiánya miatt a hercegek nem voltak egyenértékűek a királyokkal. Azonban itt véleményem szerint két különböző dologról van szó, melyeket – nyilván ismét az én hibámból – nem különítettem el kristálytisztán a disszertációban. Az emberi kapcsolatokat meghatározó barátságot, az *amicitiát* már a Karoling-kor óta a barátok egyenlősége mentén mérték a szerzők, és a konfliktushelyzetekben ennek az egyenlőségre épülő barátságnak a meg bomlását írták le. Tehát ebből a szempontból – véleményem szerint legalábbis – kevésbé érdekes, hogy akár a hatalomból, akár az ország területéből egyharmad rész jutott csak a hercegeknek. A cseh és a morva fejedelemségek sem voltak egyenlő méretűek, sőt a prágai fejedelmek, bár a korszakban II. Vratiszláv kivételével egyikük sem lett királlyá, mindig is maguk alá rendelték morvaországi rokonaikat. Mégis, vagy éppen ennek ellenére, Prágai Kozma krónikája egyenlőségük mellett érvel. Véleményem szerint a krónikakompozíció 88. fejezetének mondata, melyben András hazahívja testvérét, erről szól. A királyok és hercegek közötti egyenlőséget, mely folyamatosan bomlott meg, elsősorban így értettem. Az persze már egy más kérdés volt, hogy mi történt akkor, amikor az elmélet találkozott a valósággal, tehát az elvi egyenlőségre épülő kapcsolat szembe került olyan valóságszerű tényekkel, mint a király hatalmának esküvel történő elismerése, vagy éppen a felszentelt királlyal szembeni fegyveres fellépés, vagy azzal a realisztikus helyzettel, amikor II. Vratiszlav elfoglalta Brünnt és Olmützöt, elűzve onnan testvéreit vagy azok leszármazottjait.

Ami a várkonyi jelenet korona-kard ellentétét illeti, előjáróban meg kell jegyeznem, hogy nem kívántam az egész történet valóságtartalmát megkérdőjelezni, csak a korona és a kard tekintetében gondoltam azt, hogy a történet valós magját jelentő tárgyaláshoz ez egy később keletkezett adalék lehet. A korona és kard jelenetével kapcsolatban azért szálltam vitába Gerics József elképzeléseivel, mert véleményem szerint a kard nem a dukátus önálló hatalmi jelvénye volt, hanem Béla alárendelésére szolgáló eszköz, amelyet a herceg csak kényszerből fogadott el. Talán erre utal az is, hogy talán éppen a királyi büntetőhatalom jogán ugyanazzal a karddal kellett volna lenyakazni a herceget. Tehát az egész kérdést nem a kard-hercegi korona, királylándzsa-korona párhuzam mentén szemléltem, hanem munkám alapkoncepciójának keretei között, azaz emberi, társadalmi kapcsolatok szabályrendszere szempontjából értékeltem. Abban viszont természetesen teljes mértékben egyetértek Szovák Kornéllal, hogy a korona jelentőségének megnövekedése a királyavatásban egy hosszabb folyamat eredménye, ami együtt járt a királylándzsa fokozatos háttérbe szorulásával, és az sem kétséges, hogy 1074-ben a herceg is koronát viselt.

Komolyabb kritika érte felfogásomat Szovák Kornél részéről a legitimitás és idoneitás viszonyrendszere okán. Ebben a kérdésben – be kell vallanom – már korábban is a Kristó Gyula által kidolgozott tételeket tartottam elfogadhatóbbnak, életszerűbbnek, abból kiindulva, hogy a király és a hercegek vitája, már csak a saját problémái miatt is, vélhetően Kálmán idején lehetett aktuális, és ekkor megkerülhetetlen volt Salamon legitimitása. Már csak azon okból kifolyólag is, mert Kálmán feltehetően tisztában volt azzal, hogy nagyapja, apja és nagybátyja törvénytelen módon jutott hatalomra. Ennek ellenére dolgozatomban magam sem zártam ki annak lehetőségét, hogy létezhetett egy későbbi, 12. század második felében keletkezett krónika, amelyben egyértelműen a legitimitásra hivatkoznak, de ezt nem tartottam, és most sem tartom kötelező érvényűnek és szükségszerűnek.

A legitimitás és idoneitás kérdésével először a Gallus-geszta okán szembesültem, ahol egy helyen a szerző egyértelműen a geszta főhősének legitim mivolta mellett érvelt. Ebből én arra következtettem, hogy lehetett akár még a német-római királyokkal és császárokkal szemben is hivatkozni a legitimitásra. Ugyanabban a szövegben azonban más helyeken a legitimációt egyértelmű alkalmassági tényezőkhöz kötötte a szerző, azaz szerinte III. Boleszláv azért volt legitim uralkodó, mert ellentétben a testvérével, rendelkezett különböző képességekkel, több szempontból is alkalmas volt az uralomra, míg testvére nem, akinek a szerző szemében így illegitim volt az uralma. A disszertációban tehát nem kívántam összemosni a legitimitást és az idoneitást a legitimációval: itt teljesen egyetértek

opponensemmel abban, hogy az érvelésnek – legyen az tartalmilag bármilyen – a legitimációt kell létrehoznia, helyreállítania. Csak én úgy vélem, hogy nem egyszer a legitimációt éppen olyan alkalmassági tényezők határozzák meg, melyek által az illető legitimmé lesz, tehát a két fogalom ilyen értelemben tényleg összefonódik. Ezzel azonban nem akartam relativizálni sem a legitimitás, sem az idoneitás fogalmát. Ilyen törekvés legfeljebb annyiban róható fel nekem, hogy kétségtelenül megkérdőjeleztem: lehet-e abszolutizált fogalomként kezelni, egymással konkrét fogalomként szembeállítani a két terminust (és itt Kristó Gyula professzor elméletével is részben szembehelyezkedtem), és felvettem: nem érdemes-e inkább abból a szempontból szemlélni az egész kérdést, hogy milyen, egymásnak akár ellentmondó, a jelölteket különböző szempontból értékelő legitimációs érvelések jelennek meg a szövegekben, melyek valószínűleg elsősorban a közönség meggyőzését szolgálták, és abból a kényszerből fakadtak, hogy Kálmán perspektívájából nem lehetett egyértelműen és egyszerűen megítélni a család két ága közötti vitákat. Az egyes érveknek nyilván korszerűeknek kellett lenniük, s így a disszertációban feldolgozott esetek leginkább az investitúraharc első korszakának kontextusában érthetők meg, ám a dinasztiák családi történeteiben tekintettel kellett lenni a belső viszonyokra is, kiváltképp arra, hogy az egymással harcoló családtagoknak lehettek támogatóik a korabeli elitekben, s véleményem szerint az egyes, pro vagy kontra felhozott, érvek elsősorban az ő meggyőzésüket szolgálták. Ilyen értelemben tekintettem legitimitás-fogalomnak a *corona* és *regnum* fogalompárt is. Fent már hivatkoztam rá, itt csak megismétlem: maradéktalanul egyetértek Szovák Kornéllal abban, hogy a korona a királyavatás új kellékévé lett, kiszorítva a királylándzsát. Ám (és itt ismét Kristó Gyula véleményét tartom mérvadónak) úgy vélem, hogy egyben egy új legitimációs stratégiát is jelentett, amely a legitimáció meglétéhez az ország birtoklását és a megkoronázottság tényét írta elő. Aki pedig ezzel nem rendelkezett, az szükségszerűen, és nyilván csak ennek a legitimációs érvelésnek a keretei között, illegitimnek számított, ami nem zárta ki persze, hogy más érvelés mentén neki legyen igaza. A forrásokban felhozott legitimációs érvek mögött egyidejűleg megjelenik az alkalmasság kérdése is. Az *idoneitas*, véleményem szerint, olyan általános gyűjtőfogalom, amely, – és itt részben ellenvéleménnyel élek opponensemmel szemben, – nem szükségszerűen csak a Karoling-korban kidolgozott erények meglétét várta el a jelentkezőktől, hanem azoktól független kritériumokat is tartalmazhatott, melyeknek elfogadása vagy elutasítása egyedi megítélés tárgya is lehetett, illetve konkrét konfliktushelyzetben ki lehetett játszani az ellenjellel szemben. Tehát nem volt elég önmagában az idoneitásra hivatkozni, konkrétan is ki kellett fejteni, hogy milyen alkalmassági tényező alapozza meg valakinek a legitimációját, tehát a legitimitását is. A

dolgozatban részletesen taglaltam Merseburgi Thietmar elbeszélését a **a** III. Ottó halála utáni királyválasztás viszontagságairól, ahol Ekkehard meissenai örgróf egyszerre volt a szemében alkalmas és alkalmatlan is a királyi címre, illetve ahol a felsorakozott, részben önjelölt trónvárományosok sajátos, néha légből kapott legitimációs érveket hoztak fel maguk érdekében.

László „rehabilitálásával” és a mogyoródi csatában való „vitatható érdemeivel” kapcsolatban ismét szabadkoznom kell: nem fogalmaztam eléggé világosan. Az eskük és esküszegések okán fejtettem ki álláspontomat, hogy a mogyoródi csata tilalmi időszakban zajlott le, és ráadásul úgy, hogy valamivel előtte Salamon és Géza fegyvernyugvásban állapodott meg, és ezt esküvel is megerősítették. Felelősségük, véleményem szerint, már csak emiatt is megoszlott. Géza tilalmi időszakban harcba keveredett a felszentelt királlyal, aki azonban esküszegő volt. Lászlót viszont nem érintette a fegyvernyugvást megerősítő *iuramentum*, így – véleményem szerint – a mogyoródi csatában ő volt az, aki minden jogalap nélkül rátámadt a felszentelt királyra. Mindössze annyit akartam mondani az egészszel, hogy ez talán ugyancsak hozzájárulhatott ahhoz, hogy László legitimációja kétséges volt a későbbiekben, s ezt Kálmán korában kellett valamennyire helyrehozni.

Végezetül ismét szeretném megköszönni mindhárom bírálómnak, hogy időt és energiát fordítottak munkám elolvasására, s bízva abban, hogy minden fontosabb észrevételükre reagáltam, tisztelettel kérem válaszom elfogadását.

Pécs, 2015.11.08.

Bagi Dániel